

Bp Stanisław Budzik

BIBLIA KLUCZEM DO ZROZUMIENIA KODU LUDZKIEJ CYWILIZACJI w ujęciu René Girarda

I. MIEJSCE PROBLEMATYKI BIBLIJNEJ W TEORII GIRARDA

W ubiegłym roku ukazała się w międzynarodowym wydawnictwie Lit Verlag obszerna monografia poświęcona teorii mimetycznej René Girarda.¹ Nie tylko uważna lektura tego dzieła, ale już nawet pobieżne przejrzanie wielojęzycznej bibliografii świadczą wyraźnie o niesłabnącym zainteresowaniu dziełem tego francuskiego myśliciela żyjącego i tworzącego w Stanach Zjednoczonych. Także w Polsce dostrzec można w wielu środowiskach postępującą recepcję myśli Girarda. Ukazują się tłumaczenia jego dzieł, nie brak też artykułów omawiających fascynującą i bulwersującą wielu teorię ludzkich zachowań.² Myśl Girarda inspiruje wiele dziedzin refleksji naukowej człowieka. Wychodząc od literaturoznawstwa i etnologii, francuski myśliciel formułuje pytania natury psychologicznej, socjologicznej, religijnej i politycznej. Dostarcza instrumentarium, dzięki któremu możliwe jest spotkanie wielu dyscyplin naukowych, a retoryczne apele o wyjście z zakłętego kręgu specjalizacji otrzymują konkretny fundament.³

Najbardziej jednak interesująca jest teoria Girarda z punktu widzenia teologii. Przedmiotem zainteresowania francuskiego myśliciela jest bowiem człowiek, jego uwikłanie w mechanizmy przemocy i rola religii w rozwiązaniu tego podstawowego problemu relacji międzyludzkich. Girard wychodzi od antropologii i twierdzi, że tajemnicę człowieka mogą ujawnić jedynie

¹ W. P a l a v e r, *René Girards mimetische Theorie. Im Kontext kulturtheoretischer und gesellschaftspolitischer Fragen*, Lit Verlag: Münster-Hamburg-London 2003.

² Obszerna bibliografia zawarta jest w mojej w mojej pracy pt. *Dramat odkupienia. Kategorie dramatyczne w teologii na przykładzie R. Girarda, H.U. von Balthasara i R. Schwagera* (Rozprawy naukowe 2) Tarnów: BIBLOS 1997, s. 357-383.

³ R. S c h w a g e r, *Brauchen wir einen Sündenbock? Gewalt und Erlösung in den biblischen Schriften*, Taur-Wien-München: Kulturverlag 1994, s. 11. Por. H.J.L. J e n s e n, *René Girard*, Frederiksberg: ANIS 1991, s. 93.

religie.⁴ Analizując fenomeny ludzkiej przemocy z odległych czasowo kultur, odkrywa podobne mechanizmy u podłoża współcześnie funkcjonujących instytucji. Wywodząc wszelki porządek kulturowy i cywilizacyjny z podłoża religijnego, przestrzega przed współczesnym rozkładem wartości religijnych: „Kiedy następuje rozkład religii, to nie tylko bezpieczeństwo fizyczne jest zagrożone, ale cały porządek kulturowy. Instytucje tracą swoją żywotność, konstrukcja społeczna słabnie i pęka; erozja – z początku powolna – wszystkich wartości przyspiesza się; cała kultura może się zawalić któregoś dnia jak domek z kart”.⁵

Teoria Girarda ukazuje w nowym świetle centralny traktat teologii chrześcijańskiej – naukę o odkupieniu w Chrystusie. H.U. von Balthasar, omawiając dzieło Girarda na tle innych współczesnych ujęć soteriologicznych, określił koncepcję francuskiego jako „bez wątpienia najbardziej dramatyczny ze wszystkich modeli, jakie można spotkać we współczesnej soteriologii i w teologii w ogóle. Osadza on bowiem historię świata i wszystkie urzeczywistnione w niej wartości na fundamencie pierwotnej tragedii, która znajduje swoją kulminację, ale zarazem perypetię, w tragedii odrzucenia Chrystusa”⁶

Równie interesująca jest teoria Girarda z punktu widzenia nauk biblijnych. Specyficzna egzegeza tekstów Starego i Nowego Testamentu odgrywa bowiem decydującą rolę w argumentacji tego myśliciela. Jak podkreśla autor wspomnianej na początku monografii Girarda, cały dorobek myślowy francuskiego religioznawcy i antropologa streszcza najtrafniej tzw. „cykl mimetyczny”, na który składają się trzy elementy. Pierwszy to kryzys mimetyczny wywołany w ludzkiej społeczności przez rywalizację. Ma ona swe źródło w tkwiącej głęboko w ludzkiej psychice skłonności do naśladowania, zwanej za Platonem *mimesis*. Drugi to mechanizm kozła ofiarnego, który kieruje nieokiełznaną przemocą grupy w stronę przypadkowej, niewinnej ofiary. Dzięki temu mechanizmowi z kryzysu wyłania się – kosztem ofiary – nowy porządek społeczny. Trzecim jest sakralizacja ofiary i wprowadzenie rytu kozła ofiarnego. Tak rodzą się religie pierwotne z systemem zakazów, nakazów i mitów. Chronią one społeczność od samozagłady, ale kosztem mitycznego zacierania prawdy o zbrodniczym początku więzi społecznych i kulturowych.

Na kartach ksiąg biblijnych odnajduje jednak Girard religię, która w sposób istotny różni się od religii pogańskich. Podczas gdy w religiach mi-

⁴ R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde. Recherches avec Jean-Michel Oughourlian et Guy Lefort*, Paris: Bernard Grasset 1978, s. 11.

⁵ R. Girard, *Sacrum i przemoc*, przeł. M. i J. Plecińscy, Poznań: Brama – Książnica Włoczęgów i Uczonych, cz. I: 1993, s. 68.

⁶ „Girards Entwurf ist sicherlich der dramatischste, der heute in der Soteriologie, überhaupt in der Theologie begegnet. Er läßt die Weltgeschichte und alle in ihr verwirklichten Werte auf einer erschlossenen Urtragödie aufruhnen und in der Tragödie der Verwerfung Christi ihren Höhepunkt und zugleich ihre Peripetie finden.” H.U. v o n B a l t h a s a r, *Theodramatik*, III: *Die Handlung*, Einsiedeln 1980, s. 277.

tycznych dominuje perspektywa prześladowców, pisma biblijne pisane są w duchu solidarności z ofiarami. Biblia stanowi zatem jedyny tekst literacki ludzkości, który w sposób radykalny odsłania prawdę o ludzkiej przemocy i głosi niewinność ofiar.⁷

Zdaniem francuskiego antropologa, właściwie odczytana Biblia daje myślącemu człowiekowi „klucz do uniwersalnego kodu cywilizacji”⁸ W tekstach Starego i Nowego Testamentu tkwi, jak mówi Girard, „objawicielska moc” (*puissance de révélation*), dzięki której można rozszyfrować do końca sens wszystkich zjawisk religijnych, a co za tym idzie odkryć fundamenty, na których spoczywa nasza cywilizacja i kultura. Objawicielska moc tekstów biblijnych polega na tym, że autorzy Pisma Świętego od początku stają po stronie prześladowanych i mordowanych ofiar, skutecznie przeciwstawiając się przymusowi mechanizmu założycielskiego i odsłaniając jego kłamliwy charakter. Ten fakt jest dla autora *Rzeczy ukrytych od założenia świata* fundamentem przekonania o „planetarnej wyjątkowości Biblii”,⁹ która kieruje do ludzi wszystkich czasów uniwersalne przesłanie wskazujące drogę wyjścia z największych zagrożeń.

II. STARY TESTAMENT WOBEC PROBLEMU PRZEMOCY

W przeciwieństwie do literatury antycznej, teksty Starego Testamentu wysuwają ofiary na pierwszy plan: to do nich należy decydujące słowo, a prawda o ich niewinności stanowi istotny element biblijnego przekazu.¹⁰ Aby uzasadnić ten punkt widzenia, Girard porównuje opowiadanie o Kainie i Ablu z podobnym strukturalnie mitem o założycielu Rzymu Romulusie, zabójcy swego brata Remusa. W obu wypadkach chodzi o zabójstwo, mające charakter założycielski, będące fundamentem nowego ładu społecznego. Francuski myśliciel zwraca jednak uwagę na różnicę, która ma decydujące znaczenie. W opowiadaniu o założeniu Rzymu zbrodniczy akt usprawiedliwiony jest rzekomym przestępstwem ofiary, a zabójca rozgrzeszony. W historii biblijnej Kain przedstawiony jest jako pospolity morderca, a sprawiedliwy Abel doznaje pełnej rehabilitacji. Abel jest pierwszą ofiarą na długiej liście ofiar „ekshumowanych przez Biblię i oczyszczonych z win, które były im często przypisywane przez całą wspólnotę”, a słowa Księgi Rodza-

⁷ W. P a l a v e r, *René Girards mimetische Theorie*, dz. cyt., s. 11-12.

⁸ G. S o r m a n, *Prawdziwi myśliciele naszych czasów*, Warszawa: Czytelnik 1993, s. 315; J.-M. D o m e n a c h, *René Girard – Hegel chrystianizmu*, przeł. C. Rowiński, Literatura na Świecie 1983, nr 12 (149) s. 309-317., dz. cyt., s. 311.

⁹ „Planetarische Einzigartigkeit der Bibel”, M. H e r z o g, *Religionstheorie und Theologie René Girards*, Kerygma und Dogma 38 (1992), s. 111.

¹⁰ „W Biblii do ofiary właśnie należy ostatnie słowo, a my pozostajemy pod wpływem tego faktu, nawet jeśli nie chcemy obdarzać Biblii tak wielką cześć, jaką jesteśmy jej winni.” R. G i r a r d, *Dawna droga, którą kroczyli ludzie niegodziwi*, przeł. M. Goszczyńska, Warszawa: Wydawnictwo Spacja 1992, s. 41.

ju: „Krew brata twego głośno woła ku mnie z ziemi!” (4,10) są ostrzeżeniem dla wszystkich przyszłych morderców.¹¹

Przy pobieżnym czytaniu Starego Testamentu może się wydawać, że Jahwe jest najbardziej gwałtownym ze wszystkich bogów Bliskiego Wschodu. Jednak interpretacja Biblii w świetle wypracowanej przez Girarda teorii o roli sakralnej przemocy w życiu społeczności ludzkich prowadzi do wniosków wręcz przeciwnych. To, co się jawi przy powierzchownej lekturze jako niesłychana przemoc Jahwe, jest w istocie, jak podkreśla francuski myśliciel, wielkim trudem odsłaniania mechanizmów ludzkiej przemocy. Pierwszym krokiem w tym kierunku jest odebranie przemocy jej sakralnego charakteru. Stopniowe ukazywanie świeckiego charakteru przemocy i jej ludzkiego wymiaru prowadzi do istotnego z punktu widzenia teorii Girarda odkrycia, że Święte nie jest samo w sobie ambiwalentne, ale jest samym dobrem. W tym kontekście „Jestem, który jestem” z Księgi Wyjścia (3,14) brzmi jak pełna ojcowskiej i matczynej zarazem troski odpowiedź Boga na wołanie człowieka żyjącego w świecie beznadziei i przemocy.¹²

W świetle teorii mimetyczno-ofiarniczej interpretuje Girard także sławny sąd króla Salomona opisany w 1. Księdze Królewskiej (3,16-28), który – jak sam przyznaje – stanowi dla niego źródło niewyczerpanej inspiracji. W postawie prawdziwej matki dziecka, która rezygnuje ze swych praw macierzyńskich dla uratowania mu życia, dostrzega autor *Kozła ofiarnego* genialną wręcz wskazówkę biblijną do wyjścia z zakłętego kręgu rywalizacji i przemocy. Oddając dziecko rywalce, kobieta owa kładzie kres mimetycznemu współzawodnictwu nie za pomocą krwawej ofiary, zaproponowanej przez Salomona, ale poprzez miłość wyrażającą się w heroicznym wyrzeczeniu.¹³

Głos prześladowanych ofiar rozpoznaje francuski myśliciel także w Psalmach, które wypowiadają się zdecydowanie przeciw prześladowcom i dręczycielom. Język tych oskarżeń, nieraz dosadny i gwałtowny, kontrastuje z uspokajającym tonem mitów pogańskich, petryfikujących zastane mechanizmy kłamstwa i przemocy. Proces obnażania mechanizmów przemocy sakralnej nabiera w Starym Testamencie dynamizmu wraz z pojawieniem się proroków, którzy w sposób zdecydowany i za pomocą ostrych sformułowań ujawniają nieskuteczność obrzędów ofiarniczych. Walcząc z filarami daw-

¹¹ R. G i r a r d, *Rzeczy ukryte od założenia świata*, przeł. M. Goszczyńska, Literatura ns Świecie 1983, nr 12 (149) s. 130.

¹² „«I-am-here» sounds like a caring answer with a human face, paternal and maternal, to human cry of despair in a world of danger and violence” J. J o r g e n s e n, (Review of) *Georg Baudler, God and Violence. The Christian Experience of God in Dialogue with Myth and Other Religions*, COV&R 1993, nr 5, s. 11.

¹³ R. G i r a r d, *Mimetische Theorie und Theologie*, w: *Vom Fluch und Segen der Sündenböcke. Raymund Schwager zum 60. Geburtstag*, Taur-Wien-München: Kulturverlag 1995, s. 25n.

nych wyobrażeń religijnych, czyli z kultem i przepisami prawa, przygotowują pełne i ostateczne objawienie.¹⁴

Szczególną egzemplifikację swojej hipotezy dostrzega Girard w Księdze Hioba. „Hiob jest ofiarą całkowitego i nagłego odwrócenia opinii publicznej, ewidentnie niestąlej, kapryśnej, dalekiej od jakiegokolwiek umiarkowania”¹⁵ W niezgodzie Hioba na kierowane przeciw niemu oskarżenia dostrzega Girard decydujący moment kolejnego etapu objawienia prawdy o przemocy w Starym Testamencie. Wymaganie, aby ofiara zgodziła się na stawiane jej absurdalne zarzuty charakterystyczne jest zarówno dla prymitywnych rytów z zamierzchłej przeszłości, jak i dla dwudziestowiecznych reżimów totalitarnych. Ludzie składani w ofierze, pisze Girard, „są zawsze przedstawiani jako niezwykle przychylni swojemu własnemu zamordowaniu, absolutnie przekonani o jego konieczności. Jest to punkt widzenia przesładowców, którego aktualny neoprymitywizm nie jest w stanie poddać krytyce”¹⁶

Szczytowy punkt procesu odślaniania mechanizmów przemocy w Starym Testamencie stanowi Księga Deuteroizajasza i postać Sługi Jahwe, którego los jest historią typowego „kozła ofiarnego” Odrzucony przez swój naród, poniżony i poddany cierpieniu, bierze na siebie winy swoich braci. Najcenniejsze dla Girarda są te fragmenty, które podkreślają niewinność ofiary i stają po stronie cierpiącego. Kolektywne przyznanie się do winy przez współplemieńców stanowi dla Girarda znak diametralnego przeciwstawienia się mechanizmowi kozła ofiarnego: „Wzgardzony i odepchnięty przez ludzi, Mąż boleści, oswojony z cierpieniem, jak ktoś, przed kim się twarz zakrywa, wzgardzony tak, że mieliśmy Go za nic. Lecz On obarczył się naszym cierpieniem. On dźwigał nasze boleści, a myśmy Go za skazańca uznali, chłostanego przez Boga i zdeptanego. Lecz On był przebity za nasze grzechy, zdruzgotany za nasze winy. Spadła Nań chłosta zbawienna dla nas, a w Jego ranach jest nasze zdrowie” (Iz 53,3-5).¹⁷

III. PEŁNE OBJAWIENIA PRAWDY W NOWYM TESTAMENCIE

Pełne objawienie prawdy o przemocy następuje według Girarda dopiero w Nowym Testamencie, który kontynuuje dzieło rozpoczęte w Starym, nadając mu nową dynamikę i naświetlając z centralnego punktu widzenia

¹⁴ R. Girard, *Rzeczy ukryte od założenia świata*, dz. cyt., s. 141. Por. S. L a s i n e, *Levite Violence, Fratricide, and Sacrifice in the Bible and Later Revolutionary Rhetoric*, w: *Curing Violence*, H.T. S m i t h i M.T. W a l l a c e (red.) (Forum Fascicles 3) Sonoma, California: Polebridge Press 1994, s. 204-229.

¹⁵ R. G i r a r d, *Dawna droga, którą kroczyli ludzie niegodziwi*, przeł. M. Goszczyńska, Warszawa: Wydawnictwo Spacja 1992, s. 23.

¹⁶ Tamże s. 106. Por. J.G. W i l l i a m s, *Job and the God of Victims*, w: *The Voice from the Whirlwind. Interpreting the Book of Job*, L.G. P e r d u e i C. G i l p i n (red.), Nashville: Abingdon Press 1992, s. 208-231.

¹⁷ W. P a l a v e r, *René Girards mimetische Theorie*, dz. cyt., s. 269.

sens całego procesu. Na czym jednak polega niezwykła, objawicielska moc dzieła dokonanego przez Jezusa Chrystusa? Co stanowi o istotnej różnicy pomiędzy ewangelicznym opisem dramatu Chrystusa a opisami licznych mitologii opowiadających o cudownym odradzaniu się zabitych bohaterów i przypisywaniu im boskiej mocy? Czym różni się chrześcijaństwo od innych systemów religijnych?

Jeżeli fakt, że chrześcijaństwo jest religią stającą po stronie ofiar i prześladowanych, był dla Nietzschego powodem do odrzucenia chrześcijaństwa, to ten sam fakt według Girarda decyduje o jego absolutnej wyższości w stosunku do wszystkich innych systemów religijnych.¹⁸ Chrześcijaństwo demistyfikuje kłamstwo, które legło u podstaw wszelkich instytucji ludzkiej kultury i odślania w sposób radykalny prawdę o niewinności ofiar. Autor *Rzeczy ukrytych od założenia świata* podziela przekonanie chrześcijan wszystkich czasów o uniwersalnym znaczeniu Ewangelii, uważa jednak, że – w odróżnieniu od wielu głosicieli tego twierdzenia – potrafi je także uzasadnić.¹⁹

Ważnym elementem ewangelicznego procesu obnażenia mechanizmu założycielskiego jest nauka o królestwie Bożym, w której Jezus wzywa do wyrzeczenia się wszelkiej przemocy, nawet we własnej obronie. Nauka o królestwie Bożym to apel o całkowite wyeliminowanie wszelkiej zemsty i jakiegokolwiek represji w stosunkach międzyludzkich. Wydaje się nam na przykład słuszne, mówi autor *Rzeczy ukrytych od założenia świata*, odpowiadać dobrem na dobro i złem na zło. W powszechnej opinii wszystkich ludzkich wspólnot, aby uniknąć przemocy, wystarczy wyrzec się wszelkiej inicjatywy prowokującej groźny konflikt. Ponieważ jednak przemoc ma charakter mimetyczny i nikt nigdy nie czuje się odpowiedzialny za pierwszy jej wybuch, dlatego – jak podkreśla z naciskiem Girard – tylko bezwarunkowe wyrzeczenie się przemocy może doprowadzić do wyrwania się z jej zaklętego kręgu.²⁰

Przez swoje nauczanie i działanie ukazuje Chrystus nowy obraz Boga, wolny od elementów jakiegokolwiek przemocy. Ewangelie „mówią o Bogu, któremu obcy jest wszelki gwałt. Najważniejsze fragmenty Ewangelii synoptycznych formalnie przeczą koncepcji mściwego bóstwa, którego ślady są jednak widoczne nawet w ostatnich rozdziałach Starego Testamentu”²¹ Paradigmatyczny charakter ma według Girarda kontrast pomiędzy początkiem *Genesis*, gdzie Bóg przedstawiony jest jako ten, który wypędza ludzi z raju, a początkiem Ewangelii św. Jana, gdzie Logos, ukryty pod postacią człowieka, przedstawiony został jako ten, którego świat nie poznał i nie przyjął.

¹⁸ Tamże, s. 253-255.

¹⁹ R. G i r a r d, *Rzeczy ukryte od założenia świata*, dz. cyt., s. 140.

²⁰ „La violence se perçoit toujours comme légitime représaille. C'est donc au droit de représailles qu'il faut renoncer et m me ce qui passe, dans bien de cas, pour légitime défense. Puisque la violence est mimétique, puisque personne ne se sent jamais responsable de son premier jaillissement, seul un renoncement inconditionnel peut aboutir au résultat souhaité.” R. G i r a r d, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, s. 222.

²¹ R. G i r a r d, *Rzeczy ukryte od założenia świata*, dz. cyt., s. 147.

Całkowite oczyszczenie obrazu Boga od jakichkolwiek śladów przemocy posiada, zdaniem autora *Rzeczy zakrytych od założenia świata*, doniosłe konsekwencje etyczne: Skoro Ojciec niebieski nie posługuje się przemocą, dlatego jest ona zabroniona także człowiekowi. Rezygnacja z odpłaty i zemsty – zachowań, które wydają się człowiekowi naturalne i uzasadnione – oraz postępowanie zgodnie z ogłoszonymi przez Jezusa w Kazaniu na Górze regułami królestwa Bożego stanowią, według Girarda, jedyną szansę przetrwania ludzkości.²²

Szczytem ewangelicznego demontażu przemocy i objawienia prawdy o niewinności ofiar, a zarazem centralnym punktem oskarżenia wobec wszelkich wywodzących się z religii ofiarniczych instytucji społecznych, jest opis Męki Jezusa. Jeżeli Ewangelie, zgodnie z interpretacją Girarda, obnażają skutecznie mechanizmy ludzkiej zawiści i zbrodni, zrywając z nich zasłonę kłamstwa, to nie ulega wątpliwości, że szczytowym momentem tego procesu jest zbiorowy mord popełniony na Sprawiedliwym. Męka Chrystusa nie jest wydarzeniem unikatowym i niepowtarzalnym pod względem ogromu nagromadzonego w nim zła, jest natomiast zupełnie wyjątkowa w aspekcie dokonanego w niej objawienia.²³

Na tle ogromnego materiału porównawczego, który przejrzał Girard jako teoretyk literatury, etnolog i religioznawca, rewolucyjny charakter opisów męki Chrystusa wydaje mu się czymś namacalnym, możliwym do racjonalnego ujęcia. Dramat męki i śmierci Jezusa przypomina zewnętrznie wszystkie inne znane z historii i literatury kolektywne akty przemocy. O śmierci Jezusa decyduje tłum zjednoczony w nienawiści, ofiara wyprowadzona jest poza miasto i stracona. W samym centrum Łukaszowego opisu męki odnajduje Girard zdanie definiujące typową dla mechanizmu kozła ofiarnego przesładowczą nieświadomość tłumy: „Ojcze, przebacz im, bo nie wiedzą, co czynią” (Łk 23,34). Słowa te nie wypływają z chęci zatuszowania rzeczywistej potworności dokonanej zbrodni, nie ulegają więc charakterystycznej dla mitologii pokusie. Nie dają się też uwieść mimetycznej strategii odpłacania złem za zło, ale wzywają do przebaczenia, które jest w stanie rozerwać zaklęty krąg przemocy. „Przemoc nie rozumie i nie może zrozumieć – pisze autor *Rzeczy ukrytych od założenia świata* – że pozbywając się Jezusa z pomocą stosowanego to tej pory procederu, wpada w sidła, które mogły być zastawione jedynie przez tak absolutną niewinność, choć w rze-

²² Por. W. K e r n, *Disput um Jesus und um Kirche. Aspekte – Reflexionen*, Innsbruck-Wien: Tyrolia-Verlag 1980, s. 32-33.

²³ Nawiązując do wystąpienia św. Piotra w Jerozolimie (Dz 3,17), Girard pisze, że Nowy Testament „rejette implicitement l'idée faussement chrétienne qui fait de la passion un événement unique dans sa dimension maléfique alors qu'il est unique seulement dans sa dimension révélatrice.” R. G i r a r d, *Le bouc émissaire*, Paris: Bernard Grasset 1982, s. 161.

czywistości nie są to nawet sidła: nic nie jest tu ukryte. Ze strony przemocy natomiast karty zostały odkryte, a ona sama – raz na zawsze porażona”.²⁴

W refleksji Dziejów Apostolskich nad męką Chrystusa pojawia się fragment Psalmu 2, który przyciąga szczególną uwagę francuskiego myśliciela: „Dlaczego burzą się narody i ludy knują rzeczy próżne? Powstali królowie ziemi i książęta zeszli się razem przeciw Panu i przeciw Jego Pomaźnawcy” (Dz 4,25-26). W koalicji przeciw niewinnej ofierze, wnioskuje z tego tekstu Girard, ważne jest zespolenie wzburzenia ludu z niechęcią przedstawicieli oficjalnej władzy. Koalicja ta doprowadza wprawdzie do śmierci Jezusa, ale nie posiada już mocy, aby zawładnąć jej znaczeniem i poddać ją odpowiedniej manipulacji. „Poznawcze znaczenie, jakie ma dla człowieka historia ukrzyżowania Chrystusa, otwiera przed nim możliwość zmiany postawy, tzn. wyzwolenia się z fetyszyzacji przemocy. Dlatego, według Girarda, męka Chrystusa jest wydarzeniem bez precedensu w historii ludzkości, czymś absolutnie unikalnym”²⁵ Jakkolwiek miała miejsce w zapomnianym niemal zakątku ówczesnego świata, a dziś ignorowana jest przez świat pseudonauki, zawiera w sobie siłę zdolną podminować fundamenty całego kulturowego porządku. Jest, jak mówi francuski myśliciel, „ukrytą siłą motoryczną przyszej historii ludzkości”²⁶

Jezus może ujawnić prawdę mechanizmu kozła ofiarnego i związaną z tym pełnię zniewolenia ludzkości dlatego, że sam ani na chwilę nie poddał się temu mechanizmowi. Dlatego musiał zostać odrzucony w świecie, w którym panuje przemoc i kłamstwo, aby położyć fundament pod nową społeczność prawdy i miłości. Jako ofiara odwiecznego mechanizmu przemocy Jezus jest kamieniem odrzuconym przez budowniczych, który stał się głowicą węgła (por. Łk 20,17). Spotyka Go los proroków i wielu innych niewinnych ofiar Starego Testamentu: Abła, Józefa, Sługi Pańskiego. „Jest także kamieniem obrazy, który sprawia, że upadają nawet najroztropniejsi, albowiem jego sens jest dwuznaczny i łatwo pomylić go z bogami starego porządku”²⁷

Odrzucenie Jezusa, o którym mówią wyraźnie Ewangelie, i Jego niewinna śmierć to dla Girarda dowód, że Jezus jest kozłem ofiarnym w znaczeniu teorii mimetyczno-ofiarniczej. Ewangelie wprawdzie nie używają wprost terminu „kozył ofiarny”, niemniej jednak treść tego pojęcia odnaleźć

²⁴ R. G i r a r d, *Rzeczy ukryte od założenia świata*, dz. cyt., s. 167. Por. *Demaskacja przemocy w ewangelicznym opisie Męki*, przeł. M. Goszczyńska, WDr 13 (1985) nr 4 (140) s. 17n.

²⁵ M. G r a b o w s k i, *René Girard – antropolog czy profeta?*, WDr 18 (1990) nr 12 (208) s. 100.

²⁶ „(...) phénomène sans importance sous le rapport mondain, (...) mais très efficace, l'instrument des habiles, sur le plan de la subversion, parfaitement capable, la longue, de miner et d'abattre tout ordre culturel, moteur secret de l'histoire subséquente.” R. G i r a r d, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, s. 233.

²⁷ „Il est la pierre rejetée par les bâtisseurs qui deviendra la pierre de façade. Il est aussi la pierre de scandale, celle qui fait tomber même les plus sages, car toujours ambiguë, facile à confondre avec les dieux l'ancienne mode.” R. G i r a r d, *Le bouc émissaire*, jw., s. 169.

można, zdaniem francuskiego myśliciela, w określeniu „Baranek Boży”, które także zawiera myśl o niewinności ofiary, o niesprawiedliwości wydanego na nią wyroku, o bezzasadnej nienawiści, której jest przedmiotem, a w dodatku pozbawione jest konotacji negatywnych. Określenie ewangeliczne posiada także i ten dodatkowy walor, iż podkreśla fakt, że Jezus był kozłem ofiarnym niepodobnym do innych. „Jest on ofiarą niewinną i dobrowolną; sam siebie wyznaczył. Jego śmierć oznacza i objawia, że już odtąd sam mechanizm ofiary pojednawczej, tej jedności społecznej ustanowionej na przemocy, przestaje funkcjonować. Ukrzyżowanie jest ostatnim aktem ofiarniczym, który sprawia, że odtąd wszystkie ofiary stają się absurdem”²⁸

Zdaniem Girarda Jezus jest jedynym człowiekiem, który spełnił najistotniejsze ludzkie powołanie, jakim jest zadanie przewyciężenia przemocy i kłamstwa, jest jedynym, który żył miłością i prawdą do końca. Ponieważ sam nic nie zawdzięcza przemocy i jej dziełom, dlatego słusznie nosi tak często występujący w Ewangeliach tytuł Syna Człowieczego. Autor *Rzeczy ukrytych od założenia świata* jest przekonany, jakkolwiek tego bliżej nie wyjaśnia, że jego interpretacja Ewangelii pozwala także wykazać zasadność „wielkich kanonicznych dogmatów mówiących o boskości Jezusa i jego związku z Ojcem”²⁹ Przez swoją mękę i śmierć Chrystus stał się dobrowolnie kozłem ofiarnym świata, doprowadził do upadku logikę *mechanizmu założycielskiego*, znajdującego się u podstaw cywilizacji i kultury, ukazał wyjście z zakłętego kręgu przemocy i kłamstwa. „Ukrzyżowanie jest najwyższą ofiarą, dzięki której wszelka ofiara staje się odtąd absurdem, ponieważ Syn Boży dobrowolnie poddał się gwałtowi i przemocy, nie biorąc w nich udziału: sam zajął miejsce tych zamaskowanych ofiar, dzięki którym nienawiść mogła wygasnąć. Odtąd mimetyczna furia musi ustąpić ewangelicznemu miłosierdziu, trójkątne pożądanie – naśladowaniu Jezusa Chrystusa”³⁰

Punktem wyjścia teorii René Girarda było ukazanie ludzkiej skłonności do naśladowania. Rodząca niezdrową rywalizację *mimesis* jest źródłem niebezpiecznych konfliktów, które mogą wręcz zagrozić istnieniu ludzkich grup i społeczności. Mechanizm kozła ofiarnego rozwiązywał ten problem kosztem przypadkowych ofiar. Przez mękę i krzyż Chrystusa otwiera się po raz pierwszy możliwość zbudowania ludzkiej wspólnoty nie na fundamencie niewinnej ofiary, ale mocą naśladowania Chrystusa, który przywraca ludzkiej *mimesis* jej pozytywną dynamikę.³¹ Jezus jest jedynym wzorem, którego naśladowanie nie prowadzi do wrogiej rywalizacji, ale buduje wspólnotę opartą na prawdzie i miłości: „I my zatem, mając dokoła siebie takie mnó-

²⁸ G. S o r m a n, *Powrót człowieka religijnego*, Wstęp do: R. G i r a r d, *Dawna droga, którą kroczyli ludzie niegodziwi*, dz. cyt., s. 9.

²⁹ „La lecture non sacrificielle (...) des Evangiles, elle retrouve sans effort tous ces aspects et elle en montre la nécessité, ainsi que celle des grandes affirmations canoniques sur la divinité de Jésus et son union avec le P re.” R. G i r a r d, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, dz. cyt., s. 240.

³⁰ J.-M. D o m e n a c h, *René Girard – Hegel christianizmu*, dz. cyt., s. 314.

³¹ Por. W. P a l a v e r, *René Girards mimetische Theorie*, dz. cyt., s. 278-281.

stwo świadków, odłożywszy wszelki ciężar, a przede wszystkim grzech, który nas łatwo zwodzi, winniśmy wytrwale biec w wyznaczonych nam zawodach. Patrzmy na Jezusa, który nam w wierze przewodzi i ją wydoskonalą. On to zamiast radości, którą Mu obiecywano, przecierpiał krzyż, nie bacząc na jego hańbę, i zasiadł po prawicy Boga” (Hbr 12,1-2).

DIE BIBEL ALS SCHLÜSSEL ZUM VERSTÄNDNIS DER CHIFFRE DER MENSCHLICHEN ZIVILISATION NACH RENÉ GIRARD

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Person und das Werk von René Girard finden immer noch großes Interesse in den theologischen Kreisen, wofür das neueste Buch von Wolfgang Palaver aus Innsbruck Zeugnis gibt. Im Rahmen der mimetischen Theorie Girards kommt der biblischen Problematik eine ganz besondere Bedeutung zu. Für den französischen Denker sind die Bücher des Alten und Neuen Testaments die einzigen literarischen Texte der Menschheit, die dem Sündenbockmechanismus nicht verhaftet bleiben. Im Geschick Jesu, in seinem gewaltsamen Tod, werden Dinge offenbar, „die seit der Gründung der Welt verborgen blieben.“ Durch das Kreuz und die Auferstehung Jesu öffnet sich die Möglichkeit eine Gesellschaft zu gründen, die nicht von der Lüge der *mimesis*, sondern von der Nachahmung Jesu geleitet wird..